

VÁROSREHABILITÁCIÓS BEAVATKOZÁSOK ÉS A TÉRBELI TÁRSADALMI KIREKESZTÉS: A TÁRSADALMILAG FENNTARTHATÓ VÁROS- FEJLŐDÉS BUDAPESTI LEHETŐSÉGEI¹

(Intervention of Urban Rehabilitation and Spatial Social
Exclusion: Possibilities of Socially Sustainable
Urban Development in Budapest)

KOVÁCS ZOLTÁN – SZIRMAI VIKTÓRIA²

Kulcsszavak:

*városrehabilitáció társadalmi kirekesztés társadalmilag fenntartható fejlődés európai folyamatok
nagyvárosi problémák budapesti helyzetkép*

*A tanulmányból kiderülnek a társadalmi fenntarthatóság koncepciójának a bevezetését igénylő európai
nagyvárosi problémák, illetve a Budapestre jellemző térbeli társadalmi kihívások, a társadalmilag
fenntartható városfejlődés bevezetésének mai akadályai. Az elemzések feltárják a Budapesten eddig
megvalósított városrehabilitációs modellek főbb társadalmi következményeit, az érintett városrészek
lakosságának kicserélődését, a dszentifikációt, a szegregációs folyamatok éleződését. A tanulmány
javaslatokat is tesz a társadalmilag fenntartható városrehabilitáció megalapozása érdekében.*

Bevezetés

A 2005-ös franciaországi szegénynegyedek lázadásai egyértelműen bizonyítják, hogy a térbeli társadalmi kirekesztés problematikája a mai Európa egyik legfontosabb, komplex kezeléseket igénylő kihívása. A városi társadalmi kirekesztés a globális kapitalizmus működéséből fakadó társadalmi következményeket, a globális urbanizáció területi hatásait, s ennél fogva a térbeli társadalmi egyenlőtlenségek új paradigmáját fejezi ki. Az új paradigma értelmében meghatározott társadalmi helyzetben lévő emberek, többnyire az alacsony iskolázottságú, szakképzetlen társadalmi csoportok, az idősek, az alacsony státuszú bevándoroltak és etnikai kisebbségek nemcsak a társadalom alapműködését biztosító gazdasági tevékenységekből (a munkaerőpiacról), de az abból adódó társadalmi szerepekből, az oktatási rendszerből, valamint a teljes emberi életet biztosító lakóhelyi körülményekből is ki vannak rekesztve.

A francia elővárosi konfliktusok alapvetően társadalmi strukturális problémák megnyilvánulásai, az elővárosokban koncentrálódó hátrányos helyzetű csoportok társadalmi–gazdasági nehézségeit, a globalizáció kedvezőtlen gazdasági hatásai miatti kilátástalan helyzetét mutatják. A francia elővárosi lázadások a nemzeti bevándorlási politika, a francia integrációs modell diszfunkcionális működését, illetve a nem megfelelő, kirekesztő várospolitikai beavatkozások következményeit

is kifejezik. Az 1950-es években, az 1960-as évek közepén, a főként észak- és nyugat-afrikai bevándoroltakat a nagyvárosok, közte Párizs elővárosaiban, perifériáján közpénzekből kialakított bádóvárosrészekben, az ún. bidon-villekben, az 1970-es évek derekától a Párizs, illetve nagyváros környéki elővárosi lakótelepek szociális lakásaiban telepítették le. Ezekből a szegregátumokból – ahol a városi átlagnál jóval magasabb munkanélküliség nemcsak a bevándoroltakat, hanem az ott élő francia lakosságot is sújtja – a későbbi generációk sem tudtak kitörni. A franciaországi elővárosok mai lázadásai mérföldkönek számítanak, mert bizonyítják, hogy a társadalmi kirekesztés következtében létrejött területi szegregáció akadályozza a széleskörű társadalmi integrációt, a lokális társadalmi kohéziót, egyben jelzik, hogy a társadalmi kirekesztés országhatárokat is átlépő társadalmi konfliktusokat okozhat. A párizsihoz hasonló lázadások egyéb francia és más európai nagyvárosokban is létrejöttek.

Az európai elővárosi konfliktusok a globális urbanizációban, a városfejlődés különböző szakaszaiban eltérő módon szerveződő térbeli társadalmi kirekesztődést okozó folyamatokat, közte a témánk szempontjából kiemelten fontos városrehabilitációs beavatkozások kedvezőtlen hatásait, ha nem is minden esetben fejezik ki, de sok szempontból szimbolizálhatják. A nyugat-európai városokban az 1970-es, 80-as években kezdték felújítani a belvárosokat, a belvárosokat környező negyedeket, közte a fizikailag lepusztult és társadalmilag marginalizálódott slumokat. A felújítást követő urbanisztikai átalakulások, a megnövekedett ingatlan- és telekárak, valamint a kirekesztést támogató várospolitikai döntések miatt az alacsony társadalmi státuszú csoportok kiszorultak a városszéli negyedekbe, közte a rossz minőségű lakótelepekre is. Bár a francia elővárosok szegregációját nem a belvárosok felújítása, hanem átfogó várospolitikai döntések, szegregációt eredményező letelepítési politikák okozták, a belső részekben megvalósuló felújítások a kiszorítási problémákat nyilvánvalóan felerősítették, új irányokba is terelték. A francia esetben az afrikai bevándorlók elővárosi lakótelepi elhelyezése miatt egyrészt felgyorsultak a belvárosi dszentifikációs folyamatok, hiszen a bevándoroltak letelepedését követően a francia középosztály nagy része elhagyta a lakótelepeket és a jobb negyedekbe, közte a belvárosba, illetve a Párizs környékén fejlesztett új városokba költözött. Az elővárosi társadalmi problémák arra hívják fel a figyelmet, hogy a térbeli társadalmi problémák szigetszerű kezelése csupán a problémák területi áthelyeződését és nem a megoldását adják. A belvárosi rehabilitációk (a francia példa esetében a városközpontot kímélni törekvő telepítési várospolitikák) a városközpontok társadalmi problémáit ugyan enyhítették, többnyire felszámolták (vagy megelőzték) az ott megjelent szegénységet, de a komplex strukturális és területi kezelések hiánya miatt a területi társadalmi problémák a városok más részein jelentek meg.

Nyugat-Európában, a belvárosokban és azok peremén megmutatkozó fizikai és társadalmi válságjeleket, a városközpontok és a külső zónák társadalmi polarizációját, a városi szegénység és a társadalmi kirekesztés területi megnyilvánulásait az 1990-es évek óta a társadalmi fenntarthatóság koncepciójának alkalmazásával igyekeznek kezelni. A koncepció számos lokális probléma megoldására adott lehetőséget, jóllehet a széleskörű megvalósulást ugyan sok minden akadályozza. Az ered-

mények azért is jelentősek, mert az 1990-es évek átalakulása során egyértelművé vált, hogy a kelet-közép-európai városokban is fölerősödtek a fizikai és társadalmi problémák, gyorsult a társadalmi polarizáció. Ezzel egy időben a társadalmi kirekesztés térbeli folyamatai is felerősödtek, s minden jel arra utal, hogy a globális trendekben, közte a nyugat-európai városfejlődési folyamatokban megfigyelt belvárosi társadalmi problémák a mai kelet-közép-európai városfejlődésben is relevánsak. Szükség lehet tehát a poszt-szocialista országokban is a nyugat-európai városokban alkalmazott társadalmilag fenntartható városfejlődés koncepciójának az alkalmazására.

A társadalmilag fenntartható városfejlődés értelmezése

A társadalmi fenntarthatóság gondolata elsőként a Brundtland Reportban (1987) jelent meg. A világ nagy problémáit elemző jelentés rámutat a fejlődő országokban érzékelhető, kezelhetetlen városnövekedési folyamatokra, az állandóan növekvő lakóhelyi igényekre, a koncentrált városfejlődés problémáira, köztük a városi szegénység, a betegségek okozta gondokra. Az iparosodott országok városai esetében elsősorban a belvárosok leromlása, a nagy városfejlesztési beavatkozások kedvezőtlen társadalmi hatásai, a városi szegénység új formái jelentenek kihívást. A problémák megoldása érdekében a jelentés javaslata az, hogy a „gazdasági növekedés új korszakára van szükség, amely erőteljes, de társadalmilag és környezetileg fenntartható” (Brundtland 1987, 18).

A Brundtland jelentésben megfogalmazott társadalmi fenntarthatósági gondolatot a Környezet és Fejlődés Világkonferencia (Rio de Janeiro, 1992) tette általánosan elfogadott törekvéssé. A konferencia legnagyobb jelentőségét az adja, hogy rámutatott a globális szintű közös stratégia, közös jövőkép kialakításának a fontosságára, valamint hogy felvetette a jövő nemzedék érdekei képviselőit a szükségességét is (Tamás 2006).

A tanulmány felfogása szerint a *társadalmilag fenntartható városfejlődés* abban különbözik a fenntartható városfejlődés fogalmától, hogy nagyobb hangsúlyt ad a társadalmi szempontok védelmének, hogy a környezeti, a gazdasági és a társadalmi érdekek érvényesítésének a komplexitását hangsúlyozza. Erre azért is szükség van, mert a társadalmilag fenntartható koncepció általában kevesebb figyelmet kap, mint a környezetileg fenntartható fejlődés (Hancock 2004). Ez az értelmezés megegyezik a Brundtland jelentés felfogásával is. A koncepció demokratikus és szolidaritást sugalló, az összes érintett és érdekelt társadalmi szereplő – helyzetéből fakadóan differenciált – anyagi részvételét feltételezi, a nemzetközi, a nemzeti, a helyi kormányzatok, a közösségi és a magán szektor, a gazdasági vállalkozások, az egyének, a nonprofit szektor forrásaira alapozott összefogás jelentőségét képviseli (Soóki-Tóth 2005).

A társadalmilag fenntartható városfejlődés jövőképeben a városfejlesztési források igazságos elosztása valósul meg, amely a városi népesség fizikai, mentális, gazdasági és társadalmi jólétét egyaránt szolgálja. A hivatalos politika támogatja az oktatást és a humán potenciál fejlesztését egyaránt. A várospolitikai védi az építészeti, a kulturális és a társadalmi örökséget. A várospolitikai rendszer biztosítja a

városlakók részvételét a helyi politikákban és a városfejlődést befolyásoló döntésekben, a rehabilitációs projektekben. A politika támogatja, védi és fejleszti a társadalmi kohéziót, törekszik a városfejlesztéssel összefüggő érdekek feltárására, egyeztetésére, az érdekek harmonizálására, ami a társadalmi részvétel elvén alapszik. És végezetül a hivatalos politika megakadályozza a társadalmi kirekesztést, szolidáris a társadalmi okokból hátrányos helyzetű, kiszolgáltatott csoportokkal, és biztosítja a különböző társadalmi csoportok, eltérő közösségek és kultúrák együttélését.

Ez a fajta várospolitika csak akkor valósulhat meg, ha összhangban van a városi társadalom értékrendjével és lakóhelyi elvárásaival. A feltételek biztosításának és a megvalósulásnak az összhangját, a várospolitika és az érintett társadalmak kölcsönös párbeszéde, az ehhez szükséges intézményrendszer biztosíthatja. Közben nyilvánvaló, hogy még a legdemokratikusabb várospolitika sem elegendő önmagában a térbeli társadalmi problémák megoldására. A városban koncentrálódó társadalmi fenntarthatósági problémák megoldásai strukturális (munkaerő-piaci, oktatási, szociálpolitikai stb.) és lakóhelyi (komplex fizikai és társadalmi városfelújítási) beavatkozásokat is megkövetelnek.

A társadalmilag fenntartható városfejlődés megalapozása a kelet-közép-európai városokban kiváltképp nehéz folyamat, az ahhoz szükséges tényezők sokkal kevésbé kialakultak, mint a fejlett nyugat-európai társadalmakban (*Fleischer* 2002). Nem megfelelő a várospolitika és a civil társadalom, az őket képviselő civil szervezetek viszonya. Még mindig nem jellemző a fejlett, környezettudatos civil társadalom, kevés az erős, környezeti érdekérvényesítésre képes civil társadalmi szervezet. A társadalmi polarizáció éleződése, a szegénység növekedése miatt a (környezetet károsító) munkahelyek védelme (is) kiemelt szempont az alacsonyabb társadalmi státuszúak körében, a közép- és felsőbb osztályok értékrendje fogyasztás centrikus, s ez sokszor károsítja a természeti környezetet (*Szirmai* 1999).

Változást a társadalmilag fenntartható városfejlődés megalapozásában érdekelt és érintett társadalmi szereplők, a civil mozgalmak, a nemzetközi, a nemzeti és helyi szakmacsoportok és önkormányzatok megerősödése, a mainál sokkal megalapozottabb együttműködése hozhat.

Társadalmilag fenntarthatóság problémái Európában

Európában a társadalmilag fenntarthatóság koncepcióját alapvetően a belvárosokban és a belvárosok peremén megmutatkozó fizikai és társadalmi válságjelek, a városközpontok és a külső zónák társadalmi polarizációja, a modern nagyvárosi szegregáció folyamatai és a városi szegénység, a társadalmi kirekesztettség területi konfliktusai hívták életre.

A belvárosokra jellemző válságjelek történetileg elsőként az amerikai nagyvárosokban jelentkeztek. A 19. század végén felgyorsult városfejlődés, a gazdaság és a népesség gyors nagyvárosi koncentrációja, a vidéki népesség városi, belvárosi terekbe áramlása, a népességnövekedés és az infrastrukturális fejlődés közötti szakadékok kialakulásához vezetett. A belső városrészekben található épületek gyors romlásnak

indultak, a lakásállomány egyre nagyobb mértékben pusztult, a környezeti problémák, a zaj, a közlekedési gondok az ott élők számára elviselhetetlenné váltak. A fizikai leromlást társadalmi jelenségek és konfliktusok követték. A jelzett okok miatt a tehetősebb csoportok elmenekültek a belső negyedekből, miközben megindult a társadalom periferiáján lévő rétegek beáramlása, az alacsonyabb társadalmi státusú csoportok, hátrányos helyzetben lévő etnikai csoportok koncentrációja. Jellemzővé váltak a deviáns társadalmi jelenségek, a prostitúció, a kábítószer fogyasztás, a szervezett bűnözés (Hoyt 1973, 163).

A belváros válsága nem kizárólagos magyarázata annak, hogy a múlt század harmincas éveitől kezdve az addig koncentrált városnövekedés a centrumokból áttevődött az elővárosokba. A gazdaság dekoncentrációja, a városközpontok funkcionális átalakulása, a motorizáció, a gépkocsi forgalom fellendülése, az elővárosi bevásárlóközpontok terjedése, a középosztály jövedelmi viszonyainak emelkedése és új lakóhelyi elvárásai ugyancsak hozzájárultak a jelenség kialakulásához (Timár 1999).

Európában az 1950-es, 60-as években gyorsult fel a társadalom dekoncentrációja, a nagyvárosi népesség majd a gazdaság kifelé törekvése. Bár az európai városfejlesztés soha nem hozott létre az amerikai városokra jellemző mértékű belvárosi válságot, itt is érzékelhetővé vált a várospusztulás jelensége. Az európai középosztálybeliek soha nem utasították úgy el a belső városrészeket, ahogy az amerikai jómódú rétegek tették. A belvárosban lakni mindig érték maradt, az épített környezet színvonal, történelmi értékei miatt is. Az európai országokban soha nem jött létre az amerikai méreteket öltő személygépkocsi forgalom, a kisebb távolságok és a fejlett tömegközlekedés miatt sem.

Az 1970-es évektől a poszt-fordi gazdaság megerősödésével fokozatosan új városi társadalmi szerkezet jött létre. A szuburbanizáció a centrum városok „strukturális deficitjével”, vagyis azzal járt, hogy a magas jövedelmű csoportok a városok szegélye felé mozdultak, miközben az alacsonyabb jövedelműek a belső részekben maradtak (*Innovative Policies...* 1996; *Territorial Development...* 1999). Ez a folyamat a hetvenes években a nagyvárosi régiók nagyfokú elnéptelenedését, vagyis a dezurbanizáció lehetőségét mutatta. Az 1970-es, 1980-as években felgyorsult a bevándorlás folyamata is. Az afrikai és ázsiai országokból érkezett vendégmunkások a központokhoz közeli leromlott városrészekben, munkásnegyedekben helyezkedtek el (Hermann–Leuthold 2005). (Svájcban voltak olyan belváros közeli városrészek, ahol a külföldiek aránya 50% volt [Hermann–Leuthold 2005].) A nyugat-európai nagyvárosokban mindenhol szaporodtak a hátrányos életlehetőségeket nyújtó, marginális vagy deviáns élethelyzetekre szocializáló, a társadalmi problémákat és konfliktusokat koncentráló, a társadalmi integrációt nem vagy alig biztosító, leromlott belső városrészek (Berger 1998, 269–283).

Az 1990-es évek a területi társadalmi-gazdasági folyamatok új irányait hozták létre. A fejlett nyugat-európai országokban (de az Egyesült Államokban is) megfigyelhető volt a gazdasági és társadalmi élet (ismételt) koncentrációja, a globális tőke és annak intézményei, a transznacionális vállalatok, a szolgáltató szektor, a szakképzett munkaerő nagyvárosi sűrűsödése (Sassen 1991, 17–35; Veltz 1996, 33). A globális

gazdaság igényei a belső városmagok funkcióváltását, a korábbi lakóhelyi funkciók igazgatási, üzleti funkciókká alakulását hozta. Ennek nyomán az európai belvárosokban számos rehabilitációs beavatkozás történt. Ezek a folyamatok a globalizáció, a globális gazdaság városközpontok iránti igényeit, a globális gazdasághoz kapcsolódó társadalmi rétegek belvárosi lakóhelyi törekvéseit is kifejezték. A kutatások szerint a világpozíciókat birtokló cégek és az azokhoz kapcsolódó ún. új technokrácia, tehát a magas jövedelmű menedzserek, magasan képzett szakmacsoportok, tőkerésszel rendelkező alkalmazottak a városközpontokban, míg a rutinszerű munkát végzők, a nemzeti vállalatok alkalmazottai és a nemzeti középosztály tagjai a városrégiók perifériáin, jobb minőségű elővárosaiban helyezkednek el (Sassen 1991, 245–322). A jelzett új szegregációs trendek, a „gentrification”, vagy az „enbourgeoisement”, a belvárosi negyedek ismételt polgárosodását hozták.

Ez a ma még nem számottevő méretű, de növekvő létszámú csoport a városi társadalmi szerkezetet jellegzetes módon határozza meg. Ők a „metropolitan businessmen”, a transznacionális középosztály tagjai, a nemzetközi szakértők, a művészeti és média élet, az európai kormányok, nemzetközi szervezetek képviselői, a tudás alapú szolgáltató szektor fejlődésének a produktumai. Ezek a csoportok nemcsak egy városban, hanem szinte a városok között élnek, ők használják elsősorban a városközpontokban található szolgáltatásokat, a hoteleket, az éttermeket, ők látogatják a kulturális élet nagyobb eseményeit (Martínotti 2004).

Az 1990-es évek óta az európai városok társadalmi szerkezetét a dzsentrifikáció, és a marginalizáció komplementer, egymást kiegészítő ellentmondásos folyamatai alakítják. A dzsentrifikáció folyamatai főként a centrumra, a centrum közeli részekre, a történelmileg jobb módúak által lakott negyedekre (az ún. „Beaux Quartiers”-re) és a jobb elővárosokra vonatkoznak, míg a marginalizáció inkább a perifériákra jellemző (Hermann–Leuthold 2005, 4). A belvárosok megújulását követően az 1950-es, 1960-as években épült, pusztulófélben lévő városszéli lakótelepekről a jobb módú, képzettebb rétegek is a belső részekbe költöztek. A helyüket egyre több idős, alacsony státuszú bevándorolt, deprivált helyzetű foglalta el. Ezzel létrejött a modern városi társadalmak egy új térbeli társadalmi egyenlőtlensége, a jól képzett, magas jövedelmű, modern városi középosztály által lakott városcentrumok és az alacsonyan iskolázott, szakképzetlen, a városi társadalomhoz kevésbé integrált város perifériák megosztottsága (Hermann–Leuthold 2005, 12).

A kelet-közép-európai országokban – az államszocializmus idején – a szabad piac és a magántőke hiánya, ill. az állam mindenre kiterjedő befolyása megakadályozta az urbanizáció piac és fogyasztás vezérelte, új térfolyamatainak kialakulását (Enyedi 2003; Kovács 2002). Bár az 1970-es évekre ezekben az országokban is nyilvánvalóvá váltak a belvárosi problémák, a történeti műemlékek, a lakásállomány pusztulása, a slumosodás folyamata, a természeti környezeti károk. Az állami beavatkozás nyomán a fizikai leromlás társadalmi következményei azonban jóval kisebb mértékben jelentek meg a kelet-közép-európai térség városaiban, mint a korabeli nyugat-európai városokban.

A kelet-közép-európai városokban a szuburbanizáció is sokkal kevésbé volt érzékelhető, mint a nyugat-európai városokban (*Musil* 2002). Ebben a lakáspiac korlátozása, a szigorú tervezési kontrol éppúgy közrejátszott, mint a motorizáció alacsonyabb szintje, amely megkívánta, hogy a munkaerő és a munkahelyek a térben viszonylag szorosan egymás mellé rendeződjenek, kettőjük térbeli elszakadására nem voltak meg az infrastrukturális adottságok (pl. autópályák, sűrű elővárosi vasúthálózat). Bár a középosztály tömeges városszéli kivonulásáról még nem lehetett beszélni, az állami lakáselosztási mechanizmusok, az új lakótelep-építkezések lehetővé tették egyfajta „kvázi-szuburbanizációt”. A lakótelepi társadalmak, sok esetben a leromlott belső városrészek tehetősebb, jobb politikai érdekérvényesítési lehetőségekkel, magasabb pozícióval rendelkező társadalmi rétegeinek városszéli kivonulásának voltak az eredményei.

A kelet-közép-európai városok történelmi belvárosainak a fizikai, társadalmi problémái részben az államszocialista örökséggel magyarázhatók. A városközpontok fejlesztése nem vagy csak kis mértékben volt része a várospolitikáknak (*Lichtenberger et al.* 1995). Ideológiai értelemben a városközpont konzervatív, burzsoá jelenség volt, ezért nem kapott prioritást a fejlesztési döntésekben. Politikai, ideológiai célok, a munkásság lakáshelyzetének a megoldási törekvései, a mennyiségi lakáshiány kezelésének céljai (továbbá a nagy építőipari cégek, a házigyárak érdekviszonyai) is magyarázták, hogy a városfejlesztésekben kiemelten fontos volt a lakótelepek fejlesztése. Az infrastrukturális fejlesztési források lakótelepi felhasználása miatt hiányoztak, vagy csak szigetszerűen, pontszerűen jöttek létre az állam, illetve a helyi önkormányzatok által megvalósított rehabilitációs programok és fejlesztések. A belvárosi válság enyhítését akadályozták az államszocialista rendszerek egyre élesebbé váló válságjelei, a gazdasági nehézségek is.

Az 1990-es évek jelentős változásokat eredményeztek. Ezek a változások azonban nagyon ellentmondásos módon játszódtak le, a városközpontok meghatározott részeinek gyors és látványos fejlődésével, más részek leszakadásával, fokozatos pusztulásával. Az átalakulás kedvező jelenségei a city-képződés folyamataiból, az üzleti, kereskedelmi funkciók növekedéséből fakadnak. Ennek keretében minden nagyobb városban jellemző a pénzügyintézmények, bankok, irodaházak építése, új vagy megújuló gazdasági, kereskedelmi centrumok és a kapcsolódó infrastruktúrák kialakítása, szállodák felújítása, ill. újak építése, bevásárlóközpontok kialakítása, üzleti-piaci alapú ingatlanfejlesztések. A városközpontokat modernizálják az elegáns üzletek, új éttermek és kávéházak, sétáló utcák, turisztikai látványosságok, új funkciókkal töltik meg a történelmi városrészeket. A belső városrészek, az új építészeti megoldások a globális, illetve a nyugat-európai nagyvárosok hangulatát idézik. Ennek oka, hogy a városnegyedek urbanisztikai átalakulása egyre erőteljesebben függ a globális gazdaság terjedésétől, lokális hatásaitól, mint a nemzetgazdaság befolyásától (*Szirmai-Baráth* 2005).

A belvárosi lakónegyedekben is mélyreható átalakulás ment végbe. Ez azzal is összefügg, hogy az állami lakások privatizációját követően jellemző trenddé vált a belvárosi lakások irodákká alakulása, a lakások irodai funkciókra történő bérbeadása, a mindezt megelőző épület felújítások is. Megfigyelhető a rehabilitált negyedek,

övezetek számának a gyarapodása is. Ezek különböző modellek szerint jönnek létre, többnyire az állami és a piaci szereplők együttműködése eredményeként. A szociális típusú rehabilitációs modellek azonban inkább csak kísérletekként, tervekként jelennek meg. Ezért a kelet-közép-európai városokban általános probléma a városrehabilitáció lassú, szigetszerű kibontakozása.

A városközpontok lakóövezeteinek a felújítását akadályozza a helyi önkormányzatok kedvezőtlen anyagi helyzete, amely nem elegendő átfogó rehabilitációs projektek megvalósításához. Nehézségeket okoznak a lakásprivatizációs modellek is, a kelet-közép-európai városi népesség többsége lakástulajdonos, akik anyagi helyzetük alapján többnyire képtelenek a házak és lakásaik felújítására. A társadalmi polarizáció éleződése, a jövedelmi differenciák emelkedése szintén akadályozzák a magánérő bevonását a rehabilitációs projektekbe.

A poszt-szocialista városokban az 1990-es évek során a felsőbb rétegek visszarámblása is megfigyelhetővé vált. A piaci viszonyok között megvalósuló rehabilitált lakótömbök felújított, drága és komfortos lakásait, az újonnan épített lakásokat a tehetősebb rétegek foglalták el. A belvárosi környezet igen vonzónak bizonyult a globális elit képviselői számára is. A globális trendeknek megfelelően a városcentrumokban (is) laknak a multinacionális cégek nemzeti és külföldi menedzserei, magasan képzett szakemberek.

A nyugat-európai trendeknek megfelelően a kelet-közép-európai nagyvárosi térségek alacsonyabb társadalmi státuszú csoportjai egyrészt a városok belső övezeteiben, a leromlott negyedekben, a slumokban és az alacsony státuszú lakótelepeken, másrészt a rosszabb minőségű külső városrészekben, illetve a kedvezőtlen ökológiai és infrastrukturális pozíciójú városkörnyéki településeken jelennek meg (Lichtenberger et al. 1995, 150; Szirmai 2004).

A társadalmilag fenntartható városfejlődés kihívásai Budapesten

Budapest térbeli társadalmi szerkezete történetileg a centrum–periféria modell szerint alakult (Csanádi–Ladányi 1992). A városegysítést követő időszakban a magasabb jövedelmű és társadalmi státuszú csoportok a belső városrészekben, a szegényebb, alacsonyabb státuszú rétegek az 1950 előtti (Kis-) Budapest külterületein, az ipari városrészekben és peremtelepüléseken helyezkedtek el (pl. Kőbánya, Angyalföld, Újpest stb.). Az államszocialista korszakban megkezdődött a centrum–periféria szerinti társadalmi egyenlőtlenségi modell módosulása. A hatvanas, hetvenes években épült első új lakótelepek magas státuszú népessége, valamint a belső városrészek hanyatló társadalmi presztízse megbontotta a korábban a centrumból kifelé haladva csökkenő státusz tendenciáját. A korábbiakhoz képest felgyorsult a budai hegyvidék benépesülése, amely egyre inkább az elit szegregációs szigetévé vált (1. ábra).

1990 után egyrészt tovább erősödött a budai hegyvidék elit-koncentráló szerepe, de emellett megjelentek, elsősorban a város közigazgatási határához igazodva új, magas státuszú lakónegyedek is, főként lakóparkok formájában. Míg a budai hegyvidék előregedő társadalma a klasszikus (részben a régi szocialista) elit, addig a

lakóparkok, „dzsentrisedett” városrészek az új technokrata elit lakóhelyét jelentik. Eközben erősödött az alacsony státuszú népesség szegregációja is. A társadalmilag hátrányos helyzetű csoportok, az alacsony iskolázottsággal és jövedelemmel rendelkezők, a munkanélküliek, a romák a legrosszabb ökológiai pozíciójú budapesti városrészekben, főként azokban a belvárosi negyedekben élnek, ahol a legrosszabb a lakásállomány, nagy a laksűrűség, a lakások felszereltsége rossz, ahol Budapest ún. krízisterületei találhatóak (Városkutató Kft. 2004, 5). Az átmenet keretében tehát a piaci hatások, a telek- és lakásárak differenciálódása, a lakásszektor tulajdonviszonyainak átalakulása, a szociális bérlakásállomány privatizációja még markánsabbá tették a városközponti és a városperemi szegénységet (Lichtenberger et al. 1995, 150).

1. ÁBRA

*A felsőfokú végzettségűek aránya 1990-ben
(Ratio of People with University or College Education in Budapest, 1990)*

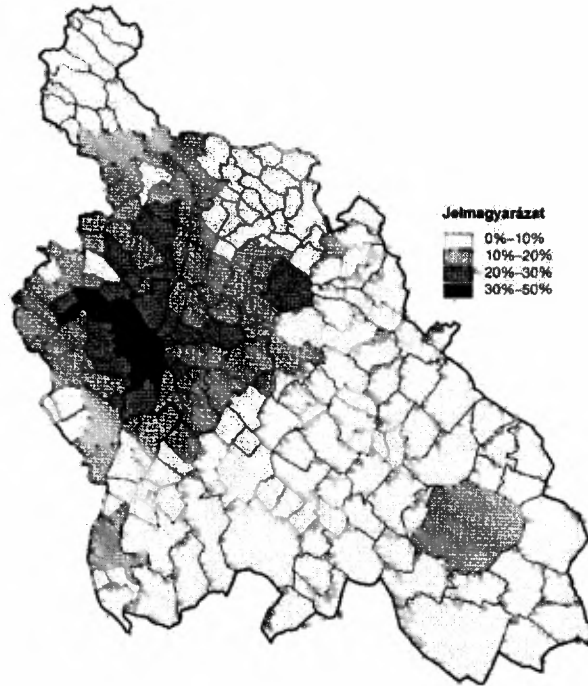
Forrás: Saját szerkesztés.

A piaczgazdasági átmenet nyomán fölerősödő társadalmi szegregáció nem csak a központi város, de a városrégió egésze szintjén is megfigyelhetővé vált. A Középmagyarországi régió (ennek keretében a budapesti agglomeráció) esetében is egyértelmű a felsőfokú végzettségűek egyre koncentráltabb elhelyezkedése (2. ábra). A régió központjában, vagyis a főváros belső részein, főként a budai övezetben a legmagasabb (30–50%), a főváros egyéb belső részeiben is magas (10–30%) a jelenlétük. A fővároson kívül (a szuburbanizációs folyamatok hatásait is tükrözve) az agglomerációs övezet északnyugati részén elhelyezkedő településeken is magas (10–30%), a

régió perifériáján pedig a városrégió értékétől jelentősen elmarad (0–10% között mozog) a felsőfokú végzettségűek aránya (A Közép-Magyarországi Régió 2003, 47).

2. ÁBRA

A felsőfokú végzettségűek aránya a megfelelő korúak százalékában (2001)
(Ratio of People with University or College Education in Central-Hungary, 2001)

Forrás: Saját szerkesztés.

A társadalmilag fenntartható városfejlődés főbb akadályai Budapesten

A Budapesten 1990 után kiépült kétszintű közigazgatás nem kedvezett sem a fenntartható városfejlődés, sem az átfogó rehabilitációs tevékenység számára. Gondot jelentett a kerületek kompetenciájának esetenkénti túlzott kiszélesítése (pl. a lakáspolitikai terén), ami gyengítette a központi, egész várost érintő, átfogó programok megvalósítását. Fokozza a széttöredezett önkormányzati struktúrából fakadó hátrányokat, hogy a 23 kerület adottságai (épített környezet, társadalmi milió stb.) és érdekei nagymértékben eltérnek egymástól. A differenciáltságok miatt nehezen szerveződnek a konszenzusok.

Komoly gondot jelentett a különböző kormányok és Budapest nem megfelelő viszonya, az együttműködés hiánya. Ez egyrészt minimálisra csökkentette az – ilyenkor egyébként joggal elvárható – központi támogatások esélyét. Másrészt arra kényszerít

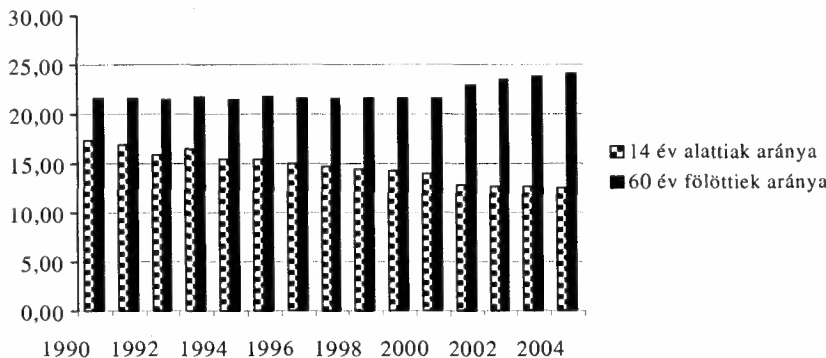
tette a kerületeket és a fővárost, hogy feléljék azokat a tartalékokat, amelyekből egy nagyobb léptékű beavatkozás, a fizikai és társadalmi rehabilitáció elindítható lett volna.

Budapest környezeti adottságai sem kedveznek a fenntartható fejlődésnek. A zsúfolt és elavult belső lakónegyedek zömmel a pesti oldalra koncentrálnak, amihez csupán egy karnyújtásnyi távolságra fekszik a zölddel gazdagon átszőtt, magas színvonalú lakókörnyezetet kínáló budai hegyvidék. Ez a jobbmódú lakosság erőteljes szegregációját okozta. Hátrányt jelent az is, hogy a korábbi Kis-Budapest közigazgatási határához illeszkedő, főként ipari és közlekedési (ill. raktározási) tevékenységeknek, valamint más nagy térigényű intézményeknek (temetők, laktanyák stb.) teret adó zóna erősen lepusztult, „alulhasznosított” övezetté vált. A „barnaövezet” súlypontja szintén a pesti oldalon található, s az 1950-es csatolások következtében belső választóvonalat, „puffer-zónát” képez a várostesten belül a bérházas öv és az egykori elővárosok öve között. A „barnaövezet” feljavítása továbbra is várat magára, bár elszórt pozitív példák már így is akadnak (pl. Váci út, Óbudai Gázgyár területe stb.) (Barta 2004).

A főváros társadalmilag fenntartható fejlődését akadályozzák az 1980-as évek óta jellemző *demográfiai trendek* is. Budapest társadalma (a többi európai metropoliszhoz hasonlóan) nagymértékben elöregedett. A 60 éven felüliek aránya a város népességén belül az 1990-es 19,8%-ról 2001-re 21,8%-ra nőtt. Az eltartott gyermek nélküli háztartások aránya 2001-ben itt volt a legmagasabb az országban, 68,1%. (A falvakban ez az érték átlagosan csak 59,1%). A túlzott elöregedés (és az elvándorlás) következtében a főváros lakosság száma 1990 és 2001 között 244 ezer fővel (14,3%) csökkent. Az elöregedő és fogyó társadalom a városrehabilitációra is negatív hatással van, hiszen az időskorúak beruházási kedve, s legfőként anyagi lehetőségei meglehetősen behatároltak (3. ábra).

3. ÁBRA

*A 14 év alatti és 60 év fölötti korcsoport aránya Budapesten
(Proportion of Age Groups under 14, and 60+ within the Total Population in Budapest)*

Forrás: Saját szerkesztés.

A kiegyensúlyozott és társadalmi szempontból fenntartható városfejlesztés ellenében hatott a népesség fajlagosan alacsony *lakásmobilitása* is. Az alacsony lakásmobilitási ráta hátterében a lakáspiac torz szerkezete, a bérlakásszektor csekély súlya, illetve a magánlakások túlsúlya éppúgy szerepet játszik, mint a társadalom elöregedése, vagy a lakáshitelezés késői és vontatott megjelenése. Az alacsony mobilitási hajlandóság nem kedvez a rehabilitációnak, hiszen annak elengedhetetlen kelléke a népesség „egészséges” fluktuációja az egyes lakástípusok és lakónegyedek között. Kedvezőtlen jelenség az is, hogy a városrégióon belül a lakásmobilitás egyoldalúan az elővárosi övezetbe irányult. Miközben a főváros népességszáma 1990 és 2001 között 14,3%-kal csökkent, addig az agglomerációs övezet 18,9%-kal, 566 ezer főről 674 ezer főre nőtt. A népesség egyre gyorsuló ütemű dekoncentrációja révén 1990 és 2001 között megváltozott a városrégió belső népesedési egyensúlya is. 1990-ben az agglomerációs öv részesedése a városrégió népességéből 22% volt, ez az érték 2001-re 27,6%-ra emelkedett. A városrégióon belüli vándorlás, a szuburbanizáció klasszikus modelljének megfelelően szelektív volt, ami a népesség demográfiai és társadalmi összetételét is átrendezte. A szuburbán öv az elmúlt másfél évtizedben folyamatosan fiatalodott, és státusza egyre emelkedett, miközben Budapest öregedett.

S végül nem felelnek meg a fenntartható városfejlesztés kritériumainak az 1990 után létrejövő *lakáspolitikai feltételek* sem. A város átfogó és összehangolt rehabilitációjához szükség van az egész városra kiterjedő programokra, lakáspolitikai beavatkozásokra. Az 1990-es önkormányzati törvény, illetve ennek budapesti adaptációja éppen ennek feltételeit szüntette meg. Azzal ugyanis, hogy a törvény a lakáspolitikát kivette a főváros kezéből, és a kerületekhez rendelte egyszeriben 22 (majd Soroksár létrejöttével 23), egymástól eltérő lakáspolitikai kereteit teremtette meg. Ez megpecsételte a kerületek által örökölt bérlakásállomány további sorsát, a városrehabilitáció gyakorlatát, a lakásépítés feltételeit, s végső soron Budapest lakáspolitikájának további fejlődését.

A lakáspiac 1990 utáni átalakulására a korábbi állami szektor gyors ütemű privatizációja gyakorolta a legnagyobb hatást. A Budapesten megvalósított lakásprivatizáció miatt az egykor négyszázazret számláló állami bérlakás-szektorból 2002-re 74 ezer maradt, az összes lakásállomány kevesebb, mint 10%-a.

Tovább fokozta a gondokat, hogy a privatizáció során az önkormányzatok bérlakásvagyonuk komfortosabb és nagyobb, ennél fogva értékesebb részét „árusították ki”. A megmaradt állami bérlakások többségét kis alapterületű, alacsony komfortfokozatú, erősen leromlott lakások alkotják, amely egyre inkább egy szociálisan hátrányos helyzetű, nagyfokú társadalmi kirekesztettségben élő réteg számára jelent hajlékot. Az 1990-es évtized lakáspolitikája tehát sokkal inkább a nagyvárosi problémák (a szegregáció, a gettósodás stb.) fölerősödéséhez, mintsem az enyhítéséhez járult hozzá.

A Budapesten megvalósított rehabilitációs beavatkozások és társadalmi hatásaik

Az 1990-es évek elejétől tartó átalakulás Budapesten a városközpont, a belső városrészek látványos fejlődését, a city-képződést, illetve a város periferiájának dinamikus átrendeződését adta. Új vállalkozási területek, kereskedelmi és szolgáltató központok, bevásárlóközpontok, logisztikai centrumok, (többnyire) magas presztízsű új, szuburbán lakóterületek, elegáns lakóparkok jelentek meg (Kovács-Sági-Dövényi 2001).

Budapest rendszerváltozás utáni legdinamikusabb városnegyedeit bemutató térkép alapján megállapítható, hogy a dinamikusan megújuló, illetve fejlődő negyedek elsősorban a város közigazgatási határához közel eső területeken találhatók (4. ábra)³. Ezek olyan, korábban alulhasznosított vagy mezőgazdasági hasznosítású terek, amelyek a magas státuszú népesség igényeit kielégítő lakópark-építési hullám érintett.

4. ÁBRA

*Budapest megújuló városrészei 1990–2001
(Upgrading Neighbourhoods in Budapest, 1990–2001)*

Forrás: Saját szerkesztés.

A belvárosban, a belvárost környező lakónegyedekben ugyanakkor számos fizikai és társadalmi probléma koncentrálódik. Ezek mára jórészt lepusztult városrészek, elavult műszaki állapotú épületekkel, elhanyagolt közterületekkel, ahol alacsony státuszú, idősebb lakosság él, köztük egyre több a szegény, a munkanélküli, az underclass-hoz tartozó. A fizikai és a társadalmi leromlás azonban nemcsak a belső városrészekben jelenik meg, hanem a lakótelepeken is. A lakótelepek között jelentős különbségek adódnak a városon belüli ökológiai státusz, a fizikai jellegzetességek, a lakónépesség társadalmi összetétele és a lakások ingatlanpiaci helyzete alapján (Csizmady 2003, 264).

A rendszerváltozással bekövetkező politikai, gazdasági és társadalmi változások átrendezték a városrehabilitáció budapesti feltételeit is. Az 1990. évi LXV. Törvény (az Önkormányzati Törvény) újraszabályozta a főváros és kerületeinek viszonyát, a rehabilitációval kapcsolatos tevékenységet a kerületek hatáskörébe utalva. Megkezdődött az állami bérlakások privatizációja, a szanálásra váró negyedek lakóinak jelentős része bérlőből tulajdonossá vált, s kialakultak a szabad ingatlanpiac feltételei. Ezzel egy időben megjelentek és egyre nagyobb súlyra tettek szert a városrehabilitáció megvalósításában részt vevő gazdálkodó szervezetek, profitorientált fejlesztési társaságok. A Fővárosi Közgyűlés 1993-ban határozatban fogadta el a „Budapest reneszánszáért” című javaslatot, s kidolgozta a városrehabilitációhoz szükséges jogi, pénzügyi és szervezeti feltételrendszert. 1994-ben rendeletileg létrehozták a Fővárosi Városrehabilitációs Keret pályázati rendszerét, amely lökést adott a kerületeknek helyi rehabilitációs stratégiáik kidolgozásában, s saját rehabilitációs tevékenységük intézményi feltételeinek megteremtésében.

Fordulat következett be a városrehabilitáció értelmezésében is, hiszen míg korábban rehabilitáció alatt csak a belső lakónegyedek felújítását értették, addig Budapest 1997-ben megfogalmazott rehabilitációs programja már kiemelt rehabilitációs feladatnak tekintette a korábbi iparterületek, valamint a lakótelepek felújítását is.

Míndez a lehetséges rehabilitációs alternatívák és stratégiák mozaikos sokszínűségét eredményezte Budapesten. A kerületek városfejlesztésben betöltött pozíciója a fővárossal szemben megerősödött, mind a tervezés, mind a gyakorlati megvalósítás terén. Az elképzelés szerint a városrehabilitáció ügye az egész várost érinti, így annak finanszírozásában a kerületek mellett a Főváros is részt vesz (a költségek 50%-ával). Ehhez azonban több kritériumnak is teljesülnie kell, pl. rendelkezzen a kerület rehabilitációs stratégiával, konkrét kijelölt akcióterülettel, ill. a helyi lakásprivatizációból befolyó összeg 50%-át fizesse be a Fővárosnál külön erre a célra felállított kasszába. A városrehabilitáció a kilencvenes évek végén – a már hatékonyan zajló beavatkozásokat, pl. SEMIX, Rév8, leszámítva – csak akadozva indult be, s átütő eredményeket máig nem hozott. Legalábbis nem nevezhető sikeresnek a budapesti városrehabilitáció abból a szempontból, hogy a rehabilitációra „érett”, mintegy 250 ezer lakásból, a rendszerváltás óta alig 5 ezret (kb. 2%) sikerült felújítani, vagy újra „lecserelni” (bontással, építéssel). Ennek túlnyomó része is egyetlen területre, a Középső-Ferencvárosra koncentrálódik (Egedy *et al.* 2002).

Nem tekinthető sikeresnek a fővárosi rehabilitáció azért sem, mert az eddig megvalósított rehabilitációs programokban minden esetben csak az épületállomány megújulására, kicserélődésére került sor, miközben a társadalmi érdekek, a helyi kulturális értékek és hagyományok súlyosan sérültek. Az ismert beavatkozások az érintett területek ingatlanpiaci felértékelődéséhez, egyszersmind a lakosság gyors kicserélődéséhez vezettek. Közös jellemzőjük a piaci alapú, vállalkozó tőke túlsúlya, és a közsféra korlátozottabb szerepvállalása. Ez a dzsentrifrikációs nyomás fölerősödését adta. Az eredeti népesség lecserélődése, az épületállomány drasztikus átalakítása az eredeti milió radikális megváltozásához vezetett (Városkutatás Kft. 2004).

Ennek alapján több szakértő azt javasolja, hogy a piaci orientációjú városrehabilitáció programokat az ún. szociális városrehabilitáció eszközrendszerével kell kiegészíteni, amely a komplex jellegű rehabilitációs problémára komplex válaszokat ad, közösségi pénzekből úgy, hogy az ne vezessen a városrész lakosságának teljes kicserélődéséhez (*Városkutatás Kft.* 2004, 3–4). A főváros támogatta az elképzelést, s a Fővárosi Közgyűlés 2005 januárjában döntést hozott a budapesti városrehabilitációs programon belül, úgynevezett „szociális városrehabilitációs” modell kísérletek elindításáról. A négy évig tartó, mintegy 1,8 milliárd forinttal megvalósuló program legfontosabb célja, hogy az alacsony társadalmi státusú, szegregált lakónegyedek fizikai megújulása egy erőteljes szociális programmal társulva érje el, hogy a helybeliek társadalmi kirekesztettsége oldódjon, s a rehabilitációs beavatkozás végén a lakosság legalább 70%-a továbbra is helyben maradjon. A modellkísérlet első szakasza három mintaterület szociális rehabilitációjával számol: a józsefvárosi Magdolna-negyeddel, Kőbányán a Bihari úti szegényteleppel és a ferencvárosi „Dzsumbuj” negyeddel (Illatos út). A fizikai rehabilitáció és a társadalmi kohézió erősítésének gondolata, illetve a kettő összekapcsolása nem magyar ötlet. Nyugat-Európa nagyvárosaiban számos olyan sikeres beavatkozási módszer találunk, amelyek hazai adaptálása, a kétség kívül meglevő társadalmi-gazdasági különbségek ellenére lehetséges (*Holt-Jensen et al.* 2004).

A budapesti helyzetértékelésből számos, általános érvényű következtetés is levonható:

- Egyrészt az, hogy a városfejlődés általános folyamatai és a társadalmi egyenlőtlenségek szorosan összefüggenek egymással.
- Másrészt az, hogy a társadalmi kirekesztettség, a szegénység elsősorban a belváros közeli bérházas negyedekbe, az egykori ipari zóna (barnaöv) lakófunkciójú zárványaira, valamint a lakótelepekre koncentrálódik, bár a városkörnyéki szegénység is növekszik.
- Harmadrészt az, hogy a társadalmi kirekesztés folyamatát, közte az alacsony státuszúak városcentrumokból való kiszorulását alapvetően makrogazdasági, térbeli társadalmi folyamatok magyarázzák, de a mai rehabilitációs mechanizmusok (politikák és stratégiák) szerepe sem elhanyagolható. A rehabilitáció kiterjesztését, a fenntartható társadalomfejlődést számos társadalmi, gazdasági és lakáspolitikai tényező akadályozza, és a várospolitikai hatások sem mindig pozitívak.
- Negyedrészt az, hogy a társadalmilag fenntartható rehabilitáció nemcsak a belváros problémája, egyéb olyan városrészek (közte a lakótelepek) is ki vannak téve a fizikai és társadalmi hanyatlás kedvezőtlen hatásainak, a térbeli társadalmi problémák és konfliktusok koncentrációjának.
- Végül pedig az, hogy a városrészek fizikai és társadalmi leromlása, a térbeli társadalmi egyenlőtlenségek növekedése miatt a belvárosi övezetek lakosságán kívül más területi csoportok is veszélyeztetettek, de ökológiai és társadalmi pozícióik alapján, differenciált módon.

A társadalmilag fenntartható városrehabilitáció kialakítására vonatkozó javaslatok

A fizikai és társadalmi rehabilitációnak számos típusa lehet (*Városkutatás Kft.* 2004). A típusok szerveződéseit a beavatkozás kezdeményezői, a piaci és a hatósági jelenlét arányai, a privát és a közösségi források megosztása, valamint az érintett lakossági szereplők részvétele (munkamegosztása) határozza meg. Az elmúlt másfél évtizedben Magyarországon főként a piaci orientáltságú és kisebb részben a szociális irányultságú rehabilitációs formák léteztek.

A fővárosban elkezdett szociális rehabilitáció szükséges, de nem elégséges eszköze a városi lakónegyedek fizikai és társadalmi felújításának, a további leromlás megakadályozásának. A szociális rehabilitáció felfogásán alapuló városfelújítási stratégiák csak a városok legsúlyosabb krízisterületeire és a legszegényebb társadalmi csoportokra terjednek ki, számos egyéb, fizikai és társadalmi értelemben ugyancsak leromlott (noha nem marginalizálódott) negyed és hátrányos helyzetű társadalmi csoport kimaradhat a hatásokból. Ez jövőbeni krízisterületek kialakulásához vezethet.

Az eddigi budapesti (és más városokban követett) stratégiák „felülről kezdeményezett”, az összes érdekelt bevonása nélkül megvalósuló beavatkozások, akár piaci, akár önkormányzati rehabilitációról van szó. Ezek a kezdeményezések nem voltak figyelemmel az érdekelt társadalmi (lakossági) csoportok eltérő érdekeire és lehetőségeire, a rehabilitációs problémák mögött található differenciált társadalmi szerkezetre.

A magyar városok térbeli társadalmi problémáinak megoldásához megfelelőbbnek látszik a fizikai és a társadalmi rehabilitáció egy olyan típusa, amely a piaci és a hatósági, valamint az érintett lakossági szereplők közös és aktív részvételén alapszik. Ahol az alá- és fölérendeltség helyett a kölcsönös kapcsolatokon és kommunikáción, a privát és a közösségi források érintettek helyzete szerinti megosztásán és felhasználásán van a hangsúly. A fizikai és társadalmi rehabilitáció differenciált felfogása alapján, várostípusonként, városrészenként, azok fizikai állapota és a lakosság társadalmi összetétele (és anyagi helyzete), továbbá a kapcsolódó érdekek szerkezete szerint is differenciált felfogásokat, eltérő értelmezést és koncepciókat, ennek alapján differenciált stratégiákat és konkrét projekteket célszerű kidolgozni. A továbblépéshez városrészenként, társadalmilag differenciált rehabilitációs politikák kialakítására van szükség.

Az eddigi rehabilitációs beavatkozások kedvezőtlen társadalmi következményei és az érdekek érvényesülése alapján, továbbá a szociális rehabilitáció kritikai elemzése alapján javasoljuk a társadalmi részvételre alapozott rehabilitáció megvalósítását. A társadalmi részvételre alapozott rehabilitáció célja a társadalmi, gazdasági és környezeti egyenlőtlenségek kumulatív hatásainak kezelése, a városrészek komplex, társadalmi konszenzuson alapuló felújítása, és a társadalmi konfliktusok enyhítése, a helyi társadalmi integráció (a kohézió) erősítése.

A társadalmi részvételre alapozott rehabilitáció a legkomplexebb rehabilitációs típus. Felfogásunk szerint a társadalmilag fenntartható városrehabilitáció megvalósításának a legfőbb eszköze. Ez a stratégia az összes érintett és érdekelt szereplő részvé-

telére és kooperációjára épít, és biztosítja a társadalmilag fenntartható városfejlődést, vagyis azt, hogy a lakosság és hatóság, valamint a kapcsolódó aktorok közös és egyeztetett anyagi lehetőségeik, szükségleteik és érdekeik alapján, tárgyalások keretében döntsek el a felújításra kerülő városrész és az ott élők rövid és hosszú távú jövőjét.

Ennek megvalósulása azonban a hatalmi (közsféra) és civil sféra új, egyenrangú és kölcsönös viszonyát, a globális gazdaság szereplői és a nemzeti, városi politikai aktorok, valamint a civil sféra partnerségét, ezáltal társadalmilag megalapozott városfejlesztési mechanizmusokat, a társadalmi érdekérvényesítés intézményeit, vagyis új elosztási és döntési rendszereket feltételez.

Szükséges, hogy a rehabilitációs beavatkozások és a szabályozások vegyék figyelembe az adott városrész(tömb) városrégióban, illetve a nagyváros egészében (ökológiai szerkezetében) elfoglalt helyzetét, a városfejlődési hierarchiában elfoglalt pozícióját (a gazdasági és intézményi, infrastrukturális megújulásra való képességet). Továbbá az érintett lakosság társadalmi strukturális helyzetét, a társadalmi hátrányokat és előnyöket, a megújulásra, az innovációra való ökológiai és társadalmi képességét. Nézzék meg, hogy a két szerkezetnek milyen az egymáshoz való viszonya, hogy a problémákat kumulatív módon erősítő vagy éppen enyhítő hatásokról van szó. A megoldás érdekében a szabályozásokat megalapozó kutatások tárják fel az elkülönülő tényezőket, a kapcsolódási pontokat is.

A rehabilitációs beavatkozások és a szabályozások vegyék figyelembe az érintett és érdekelt társadalmi csoportok ökológiai és társadalmi pozícióját, az előnyöket és a hátrányokat, a mobilizálható tényezőket, (humán erőforrásokat, pénzügyi lehetőségeket), a beavatkozások által képviselt és a kimaradt társadalmi csoportok érdekeit, és tegyenek javaslatot a konfliktuskezelés eszközeire, az érdekérvényesítés mechanizmusaira. A megvalósításhoz szükség van az érdekellentmondások feltárására, az érdekek tisztázására, a konfliktuskezelés intézményeinek és módszereinek a kialakítására, az érdekeltek participációját biztosító intézmények, kapcsolódó szervezetek megteremtésére is.

A társadalmi fenntarthatóságot szolgáló fizikai és társadalmi rehabilitációs beavatkozások nem valósíthatók meg a tervezés és az érintett társadalmi csoportok kapcsolatai nélkül. De nem valósíthatók meg a tervezésben részt vevő szakmacsoportok együttműködése nélkül sem. Ez utóbbiakat ma sokkal inkább jellemzik a konfliktusok, mint az együttműködés. A megvalósítás lehetőségeit adják a létező szabályozások társadalmi hatásvizsgálatai, a szabályozások társadalmi összefüggéseinek, az érintett és érdekelt szereplőknek a tervezésbeli integrálása, egy ún. integrált rehabilitációs tervezési gyakorlat, szakmai kooperáció megteremtése. Mindez a tervezés új funkcióit, a hatalmi és a társadalmi sféra közötti közvetítés valóságos mechanizmusait, vagyis a tervezés modernizációját, a társadalmilag megalapozott tervezés gyakorlatát eredményezné.

Jegyzetek

- ¹ A tanulmány átdolgozott változata Szirmai V.–Kovács Z.: „A társadalmilag fenntartható városfejlesztés szempontjainak érvényesítése a speciális rehabilitációs szabályozást igénylő fővárosi területeken Budapesten” című tanulmányának. Ez a tanulmány „A fenntartható városfejlesztés szempontjainak érvényesítése a speciális rehabilitációs szabályozást igénylő fővárosi területeken” című MUT projekt keretében készült.
- ² Kovács Zoltán geográfus, az MTA Doktora, (MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 1112 Budapest, Budaörsi út 45.) h3971kov@helka.iif.hu, Szirmai Viktória, szociológus, az MTA Doktora (MTA Szociológiai Kutatóintézet, 1014 Budapest Úri u. 49. h9579szi@ella.hu.
- ³ Budapest legdinamikusabb városrészei társadalomstatisztikai adatokon alapuló vizsgálata során figyelembe vett mutatók: 1.) A népességszám változása 1990–2001 között; 2.) A diplomások arányának változása 1990–2001 között; 3.) Az 1990 és 2001 között épült lakások aránya; 4.) A fürdőszobás lakások arányának változása 1990–2001 között.

Irodalom

- Barta Gy. (szerk.) (2004) *A budapesti barnaövezet megújulási esélyei*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest.
- Brundtland, G.H. (1987) *Közös jövőnk*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- Berger, L.R. (1998) *Integration, errances et résistences urbaines*. – Haumont, N. (ed.) *L'Urbain dans tous ses états. Faire, vivre, dire la ville*. Paris, L'Harmattan. 269–283. o.
- Csanádi G.–Ladányi J. (1992) *Budapest térbeli-társadalmi szerkezetének változásai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csizmady A. (2003) *A lakótelep*. Gondolat, Budapest.
- Egedy T.–Kovács Z.–Székely J.–Szemző H. (2002) Városrehabilitációs programok eredményei és tapasztalatai Budapesten. – *Falu Város Régió*. 8. 3–10. o.
- Enyedi Gy. (2003) *Városi világ – városfejlesztés a globalizáció korában*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs.
- Fleischer, T. (2002) *Prospects of an Eco-City Development in the Central and Eastern European Urban Areas*. Institute for World Economics of the Hungarian Academy of Sciences.
- Hancock, T. (2004) *The „Soft Infrastructure” of the Healthy Community*. – *New City Journal*. www.newcity/pages/social-sustainability.html.
- Hermann, M.–Leuthold, H. (2005) *The Consequences of Gentrification and Marginalisation on Political Behaviour*. www.sotomo.geo.unizh.ch/papers.
- Holt–Jensen, A. et al. (eds) (2004) *New Ideas for Neighbourhoods in Europe*. Handbook, TUT Press, Tallinn.
- Hoyt, H.A. (1973) A városi struktúra klasszikus modelljének újabb torzulásai. – *Városszociológia*. Szelényi I. (szerk.) KJK, Budapest. 61–182. o.
- Innovative policies for sustainable urban development*. (1996) *The Ecological City*.
- Kovács Z. (2002) Az urbanizáció jellemzői Kelet-Közép-Európában a poszt-szocialista átmenet idején. – *Földrajzi Közlemények*. 1–4. 57–78. o.
- Kovács Z.–Sági Zs.–Dövényi Z. (2001) *A gazdasági átalakulás földrajzi jellemzői a budapesti agglomerációban*. Földrajzi Értesítő 1–4. 191–217. o.
- A közép-magyarországi régió társadalmi atlasza*. (2003) Pro Régió Ügynökség, Budapest.
- Lichtenberger E.–Cséfalvay Z.–Paal M. (1995) *Várospusztulás és felújítás Budapesten*. Magyar Trend-kutató Központ.
- Martinotti, G. (2004.) *The new social morphology of cities*. Discussion Paper Series, No.16. inequalities of the european urban regions/UTI.
- Musil, J. (2002) *Changing urban system in post communist societies in Central Europe*. – Pacione, M. (ed.) *The City – Critical Concepts*. Routledge, New York, London.
- Sassen, S. (1991) *The Global City, New York, London, Tokyo*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Sóoki–Tóth G. (2005) Városrehabilitáció az Európai Unióban. – Egedy T. (szerk.) *Városrehabilitáció és társadalom*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. 63–71. o.
- Szirmai V. (1999) *A környezeti érdekek Magyarországon*. Pallas Stúdió, Budapest.

- Szirmai V. (2004) Globalizáció és a nagyvárosi tér társadalmi szerkezete. – *Szociológiai Szemle*. 4. Budapest.
- Szirmai, V.–Baráth, G. (2005) Global urban development in Budapest and the role of architecture. – Barta, Gy.–G.Fekete, É.–Sz.Kukorelli, I.–Timár, J. (eds.) *Hungarian Spaces and Places: Patterns of Transition*. CRS HAS, Pécs. 434–448. o.
- Tamás, P. (2006) *Fenntartható Magyarország*. Tankönyvkiadó, Budapest (Megjelenés alatt).
- Timár J. (1999) Elméleti kérdések a szuburbanizációról. – *Földrajzi Értesítő*. 1–2. 7–31. o.
- Territorial Development, Urban Policy in Germany, Towards Sustainable Urban Development*. (1999) OECD.
- Városkutatás Kft. (2004) A szociális városrehabilitáció: Koncepció, eszközrendszer és modellkísérletek. Zárótanulmány kézirat. Városkutatás, Budapest.
- Veltz, P. (1996) *Mondialisation villes et territoires. L'économie d'archipel, économie en liberté*. Presses Universitaires de France.

INTERVENTION OF URBAN REHABILITATION AND SPATIAL SOCIAL EXCLUSION: POSSIBILITIES OF SOCIALLY SUSTAINABLE URBAN DEVELOPMENT IN BUDAPEST

ZOLTÁN KOVÁCS – VIKTÓRIA SZIRMAI

The article deals with those European urban problems that require the implementation of the concept of a socially sustainable development as well as the spatial, social challenges in Budapest and the difficulties in the realisation of the socially sustainable urban development.

The analyses reveal the major social consequences of the different urban rehabilitation models in Budapest such as the changing population of the affected districts, the gentrification and the intensification of segregation processes. The article makes proposals for the establishment of a socially sustainable urban rehabilitation.